Ablonczy László

Színi kedvünk századai[1]

Séták és tűnődések Kubik Annával

„sütkérezés az elmúlásban,
mintha egy nyári vasárnap délután téli
megvilágításban ragyogna valami október"
(Ágh István: *A képzelet emlékei*)

I. Sárospatak

ISKOLAKERT (*„Szigorúan néz ránk a fejedelemasszony" – mondja Anna, amint Lorántffy Zsuzsanna elébe állunk az Iskolakert fő sétaútján. Szakrális út a Kollégium és a vasútállomás között. Az érkező diákseregek és a távozók is elébe járulnak. 1931. szeptember 30. – október 1. óta figyeli, őrzi az épületet, amikor is megannyi országos tekintetes és nagyságos jelenlétében Horthy Miklós és Klebelsberg Kunó az Angol Internátust és a szobrot avatta. A vendégek a diákság és a tanárok sorfala között a kerten át vonultak, a pataki legendárium azóta derűvel beszéli, hogy Gulyás József professzor, az első Csokonai összkiadás gondozója, őrizve a tenyér melegét, egy hétig nem mosott kezet, merthogy parolázott a Kormányzóval.*

„Ölében könyv, Horváth Géza alkotása nyomatékosan kifejezi, hogy Lorántffy Zsuzsanna [1600–1660] fő igyekezete mégse az úrasztali terítők hímzésében merült ki, hanem a szellem, az iskola fölötti gondoskodás az igazi életműve" – tűnődik tovább Anna.)

Említtessék meg: Zsuzsanna fia, Rákóczi Zsigmond és a zsoltárokat már magyarul zengető Tolnai Dali János lelkész bátorítására hívta a nagyhírű tudóst, Comeniust, „…hogy üdvös segítségül légy pataki iskolánk reformálásában… hogy itt nálunk nemzetek szerte dicsőíteni kezdett természetes módszeredet valódi, teljes és világos példában mutasd be" – írta az Úrnő hívó levelében. Valóban hatalmasat fordult az iskola szelleme. Comenius annyi újító gondolata között egyet említve: ha latinul is, de: Schola Ludus – az iskola mint játékszín! A tanító iskola, ahogyan tandarabjainak előszavában írta: „Az iskola valódi célja szerint nem lehet más, mint az emberiség műhelye s az élet előjátéka, s itt mindennel foglalkozni kell, ami az embert emberré teszi." Pontokban sorolja a gyakorlati feladatokat az előadások alkalmi időpontjától a beszéd és a játék

Ablonczy László (1945) a Nemzeti Színház korábbi igazgatója (1991–1999); legutóbbi kötete: *„Templom, parlament, kínpad: megannyi színpad" – ÁVH-s (be)súgókkal* (2014).

1 *A Nemzeti varázskörében* címmel az MMA kiadásában készülő könyv bevezetője, mely a Szerelmes földrajz tv-műsor „De megmaradt Sárospatak" című részének forgatása nyomán íródott.

helyes voltáig, miszerint: „Mozdulatokkal beszélni kétszeres beszéd; s ez nem annyira szavak, mint tárgyak közléséből áll." Egyik játékában a mesterségek jelennek meg; például a Cserzővarga, a Tímár, a Szabó, az Építész, a Kőműves, a Kötélverő bemutatkozván, a játszó diákok és a nézők körében ismertető és becsülő jelleggel szolgálnak. Lélektant és eseményt még ne keressünk, amint Sztárai Mihálynak a pataki iskola egyik alapítójának (1531) *Az igaz papság tüköre* című darabjában (1550) se, melynek végén az alkalmatlannak mondott papok mesteremberekre kívántatnak. „Fráter: No püspök uram, légy kováccsá te, s én szénégetőd leszek."

(Pápista és kálvinista – Annával békésen sétálunk a kertben. A Szerelmes földrajz *stábjának kedves kérésére az égbolt színképének változatossága szerint újra és újra indulunk, és beszélgetünk.*

Anna: „Protestáns, jezsuita, minorita, pálos, ferences iskolajátékok, talán egy tucatnyi vaskos kötet jelent meg az elmúlt évtizedekben. A magyar színjátszás mit se hasznosított belőlük. Sokirányú elmélyülés igényelne, tanulmányokat a színésznek. De a színi főiskola [egyetem] és a színjátszás mit se törődött, törődik a hagyománnyal. Hatalmas élményem, hogy a Csiksomlyói passió*ban játszhattam, mely még a múlt század elején kiadott kis gyűjteményre alapozódott. És ezzel vége." Bejártuk Európát, sikerrel, éppen azért, mert magyar volt. Színésznek pedig egy ismeretlen világ, ének, játék dolgában stílust tanultunk. Azt például, hogy a csípőre tett kezű jópofáskodás milyen messze van az igazi népi játéktól.")*

Szakmai tájékozatlanság. Úgy is érzékelhettük például, hogy Illyés Gyula *Bölcsek a fán* című darabját az ítészek nem értették igazán. Pataki iskolajáték stílusában írta: a Tanár, a Mérnök „a jóért rosszul lobogó" fanatikus viszályatragédiája tréfában elbeszélve. A Comenius korába helyezett iskolajáték, mely példázat, és nem lélektani-társadalmi színmű, amint ennek jegyeit kereste némely kritikus. Illyés újkori aggodalmát Comenius is erősíthette, aki I. Rákóczi György fejedelemnek ajánlotta *A nemzet boldogsága* című munkáját: „Kedves magyarok, a belső békét inkább óhajtanotok kell, mint dicsekednetek vele." Nem hitbéli viaskodással szól, hanem emberi gyarlóságainkat tételezi: belső gyűlölet, ellenségeskedés; „mintha mindenki csak a maga haszna előmozdítására született volna, senki a közjóéra". Illyés is a belső béke óhajtásában írta példázatát (1970). Merthogy századok küszködéseiben is, ha tehette, a Kollégium a közjó szolgálatosait nevelte.

(A juhar és tölgyes ligetben szoborfelfedező útra indul Anna, visszatérve jelenti: „Hát itt a magyar színháztörténet múltja! Kazinczy Ferenctől, aki Kelemen László társulatát segítette, és a Hamlet*et is fordította.")*

Jelképes, hogy abban az esztendőben, amikor a Várban, majd a Rondellában Kelemenék társasága az *Igazház*ival hivatalossá avatták színi életünket, a drámák drámája, a *Hamlet* első fordítása is megjelent 1790 nyarán. Shakespeare darabját „rémítő borzadásnak" nevezte Kazinczy, de időszerű: „nagyon analogizál nemzetünknek mostani nem rózsaszínű érzéseivel", mint 1790. július 1-jén

Prónay Lászlónak írta Regmecről. De itt áll újraöntve az ellopott Bessenyei György-szobor is, Somogyi József alkotása. Az iskola hű fia, az *Ágis tragédiája* és más darabok szerzője ragaszkodásában kéziratait a Kollégiumra hagyatkozta. Csokonai talán itteni évében (1796/97) is szít kedélyt és ötletet iskolajátékaihoz. De nem feledheti: hiába ajánlotta darabjait és fordításait Kelemen Lászlónak, a direktor nem is válaszolt rá. (Vilt Tibor szobra.) Az Első Hazai Takarékpénztár alapítóját ünnepli Fáy Andrásban Szatmáry Gyöngyi alkotása, ám a színházi emberre is gondoljunk. A reformkori küzdő felszólalt a honi színjátszás otthonáért, és az 1837-es megnyitás történetét is megírta. Feltűnő, hogy Fáy a színészi lelket is milyen érzékenyen ismeri, aki a kritika árnyalatos voltára figyelmeztet. „…általában nem egy-két, hanem több szerep előadásából szükség megítélnünk a színészt".

(„Több szerep? Vidékre el se jönnek!" – veti közbe Anna. Hozzá: „Egyébként ma már előadás sem szükséges, hogy véleményt mondjanak – látod ez az igazi szakmai tudás!")

Fáy még azt is tudja, hogy téves szereposztás mellett „ármányból", vagyis direktori szóra „kénytelen a színész oly szerepben lépni fel, mely egyéniségével nem egyezik".

(Anna: „Ez manapság nem ármány, hanem gyakran koncepció! Az ellenszereposztás.")

Fáy az átélés és őszinteség dolgában figyelmezteti a színészt: nem árulhatja el, hogy a szerep nincs kedvére, mert „vége a közönség ámulatának is." Tanítói állását odahagyva, bátyját követve, Egressy Béninek érdemes volt a dali életet vállalni, mert a Nemzeti tagja lett. Énekes és kottatáros, aki a *Bánk* és a *Hunyadi László* szövegkönyvét írta; röpke életéből (1814–1851) Kelemen Kristóf szobra a *Szózat* zeneszerzőjét idézi, amelyet Bartay igazgatása idején pályázatra írt (1843).

„S kik az Úrban elnyugodtak, / Visszatérnek a halottak" – írta *Sárospatak 1863. június 8.* című versében Erdélyi János (1814–1868), aki Patak nagy fiaként a református temetőben nyugszik. Gyöngyössy Berta 1914-ben avatott szakállas mellszobra előtt állunk, népköltési gyűjtését említve, szégyenkezünk: nem ismerjük irodalmi, bölcseleti munkáit.

(Anna: „Lyukasóra játékunkban Mészöly Dezső bácsi többször is feladta rejtvénynek Erdélyi »szamaras« versét. Mindennapi a címe, idézzünk belőle: »Miért hogy a nyáj lépdegél / a szamár nyomába? / És nem inkább a szamár / A nyájnak utána?«" Játékosan akár mindenkori közügyi bölcselet is.)

Nyugati utazásáról írott leveleit, tudósításaiban Erdélyi példaként a hazának, a társadalmi, jogi rend mellett a tudományos és szellemi élet jeleit is rögzítette. Hogy majd kedve mutatkozik szemlézni a Nemzeti Színház előadásait, abban alighanem párizsi élményei is bátorították. Szigorú ítész, de nála szebben talán senki nem fogalmazta meg a Nemzeti hivatását: „a nemzet fényűzése. A nemzet alapította, többé nem szabad ignorálnia még áldozattal sem" (*Szépirodalmi Szemle*, 1847. április 20., 30).

(Anna: „Évtizedek óta éppen ezt az eszmét próbálják megsemmisíteni. Nincs rá szükség, aztán: sok nemzeti van, legyen az, amelyik előadását megszavazzák – és ehhez hasonló sületlenségeket hallunk.")

Éppen e magasztos érzésében szigorú és igényes Erdélyi, például Egressy Gáborral, aki jutalomjátékul korábban a *Lear*t választotta, de „eltépte jobb magát" és *A párizsi rongyszedő*ben ünnepelteti magát. És milyen kitűnő észlelet Moliére színpadi tudásáról: „…ő cselekvésre készen lépteti fel személyeit, legfensőbb fokozatig élesíti ki jellemeit, s oly magasra viszi, mint gúla végkövét a mester…" (*Szépirodalmi Szemle*, 1847. szeptember 5., 27) Példázatként is írta Erdélyi, mondván: Obernyik Károly, a drámaíró követhetné a francia mestert!

Forgatagos, forradalmi időben Erdélyi a zsöllyéből a Nemzeti direktorságát vállalta 1848 nyarán. Heroikus hónapok, rémséges esztendő, mély hite, protestáns volta erősítette: életben muszáj tartani az intézményt! Egy esztendő is lehet korszak, ha rendkívüli, Erdélyi éve az volt. De alig van idő a Nemzeti történetében, melyről oly keveset tudunk, mint az 1848/49-es évadról. Erdélyi néhány leveléből sejtjük, milyen heroikus esztendőt élt színházával. A drámai személyzethez szólva 1848. október 31-én „…semmi ne legyen máskép, mintahogy a törvényben megiratott". De hát rendkívüli időkben a törvények ugyan miként tarhatók? Erdélyi június 1-jétől igazgató, Egressy Gábor 16-án tudatja vele: a *Pókayak*ban Péter szerepe nem neki való. Egyúttal rendezői díjának időarányos részét kéri! Szigligeti július 29-én jelzi: az új bankók miatt zavar mutatkozik a gazdálkodásban. A mindennapok örvényében dolgozik: válaszért „könyörög" az egyik munkatárs, aztán műsort kell tervezni, de 1848. október 2-án egy levelében arról értesült, hogy a színház tagjainak nagy része az 5. zászlóaljba van besorozva. „Szabályoznunk kell a lelkességet" – összegzi a fogyatkozó társulat fölötti gondját. Szigligeti október 11-én tudatja: „Ki vagyok parancsolva Győrben" Az ítész direktor voltában se gyöngül, mert látja és írja is, a játék, az előadás gyakran „borzasztóságig gyönge vala". Hírek színészeiről: Egressy Gábor Miskolc környékén szabadcsapatot szervezett, és Eperjes környékén harcol, Szigeti üzente: „dolgát intézi, s míg nem végzi, nem megy". Ki ír darabot ily rémidőben? Vahot Imre például, de gyönge, és Erdélyi nem fogadja el. Szabadságharc künn, de odabenn rend és igény? Képtelen álom. De a Nemzetinek működni fontos, mert az apokaliptikus időben a köznyugalomra szükség van. Szigligeti *II. Rákóczi Ferenc fogsága* című darabja újdonság, és a Rákóczi-indulóval különösen hevítő este három zsúfolt házzal. Egyébként vékony az érdeklődés, csak Hollósy Kornélia fellépte ígér jobb kasszát. Mielőtt Windischgrätz elfoglalta Pestet, a kormány Debrecenbe távozott. A feladat: a színház értékei, a könyvtár „induljon azonnal" az alföldi városba! Néhány színész is felszállt a szolnoki vonatra, a Nemzeti pénztárosa pedig a kasszával távozott, de nem Debrecenbe… Potomság, hogy egy haldoklási jelenetben „világítási botrány" lobban, és Csepregi Lajos „példás büntetést" kér (1849. február 2.). Érdesebb jel, hogy viszály feszült Ráday Gedeonnal, a jegyek körül pedig „rendetlenség", márciusban az új évad szerződéseinek gondjai; Egressy Buda bevételénél megsebesült,

Szigeti Erdélyből hazatérve „megfeszített szorgalma és fáradozása" okán méltánylást igényel… – és így tovább. Vigasznak és könnyebbségnek kevés, hogy a kormány visszatérte után a „betiltatott" darabok, például a *Csikós* „újra színpadra hozhatók" (1849. március 26.). Különös este; a pataki diákok találkozója: a *Hunyadi László* 1849. június 9-i előadásán. Kossuth az országgyűlés tagjaival, így Szemere Bertalan miniszterelnökkel is, egykor ő is pataki diák, a Nemzetibe látogat. Bár Erdélyi az uralkodói páholyba kísérné Kossuthot, de ő bérelt páholyból óhajtja nézni Erkel operáját.

Al-, de teljhatalmú igazgatóként Erdélyi 1849. július 1-jén „minden irományokat átküldött" Komlóssy Ferencnek, ami lemondását jelentette. Bajzához címezte, „de nem fogadta el", Szemere Simontsits Jánost nevezte helyére. A szabadságharc bukása után (a „szamaras" verset 1849-ben írta – ez az ő „keserves kacaja"!), 1851-től Erdélyinek Sárospatak a menedéke. Professzor és szellemi mindenesként munkálkodik a Teológián, szerkeszti a *Sárospataki Füzetek*et, tanulmányokat ír, levelez, és olykor a színházra gondol. A *Nabuccó*ra, a rabok karénekére: „Szárnyat őlts fel, szívem gondolatja." Hitét és egyházát őrizve küzdelmei nem enyhültek, mert az iskola, a tanítás a szuverenitás védelméért kellett harcolni a német diktátumok ellen, akár egy tankönyv anyanyelvi megtartásáért is. A tudós ember egyszer még színházi otthonosságát is fellobbantotta: 1860. július 8-án, megkésetten, így Lorántffy Zsuzsanna halálára is emlékezve, a háromszázados Református Főiskola ünnepét rendezte az Iskolakertben. Erdélyi kötetben számolt be a nagy nap eseményeiről.

Szívmelengető olvasni az ünnepi vonulásban, „a szép alkalom örömében" mint látta szülőfalum, Bodroghalász (akkor Petrahó) népét: „Egyforma magatartása, falusias nemzeti öltözete nem ellentétet ugyan, de mégis feltűnő különbséget vegyite az ünnepély urias tömegébe; s az ő divatból soha ki nem ment népi viselete fél dicsekvés volt emennek öltözetéhez képest, mely csak nem régiben fogadtatott el divatosnak." Ha Erdélyi, a népdalgyűjtő tudta volna, hogy a halásziak milyen tréfás lakodalmas rigmusok tudói, melyek később a magyar dalos gyűjteményekbe kerülnek, idézett volna belőlük.

(Anna: „Már-már költészet, ahogy Erdélyi írja; Ady A Kalota partján *című versére gondolok, a* Pompás *magyarokat látta Kalotaszentkirályon, napokkal a világ robbanása előtt: »Biztosság, nyár, szépség és nyugalom« Adynál a fülledtségben már erjedt a történelem drámája.")*

Erdélyi tudatja: „A munkás, takarékos, rendszerető nép", már a mezei munkától barnítottan „nemzeti zászló alatt és a Szózat zengésével", lelkészével az élén, érkezett a történelmi zarándoklatra. Ahol Erdélyi kedves színészei, a Nemzeti képviseletében Egressy Gábor, Lendvai és Feleki is tisztelegtek.

Még a Habsburg-diktatúra dúl, Erdélyi rendezésében Sárospatak akár egy színház. Tiszán innen és Kárpátokon túl, Soprontól Marosvásárhelyig a nemzet képviseletében, hatszáz vendég ült asztalhoz, és hallgatta a megmaradás tósztjait. Kivilágított ablakok, feldíszített porták; és feliratok: „Éljen a magyar nemzet!" Grünwald kereskedő boltja felett „Mi a jelszó? Egyetértés!" – hirdeti a polgár

álmát. Istentisztelet Máté evangéliuma szerint (20:25-26 versei), majd bálozás veszi kezdetét, miközben zúgtak Patak harangjai. És ne feledjük, megérkeztek a teátristák is: Kocsiszovszki Jusztin truppja az ünnep előestéjén a Kovács utcai üres telken (melyen ma a Makovecz Imre tervezte művelődési otthon áll) Jókai *Kálmán király*át játszotta. Július 8-án este pedig Szigeti József *Becsületszó* című darabja került színre, a szünetekben pedig a Nemzeti színészei szavaltak, Egressy Vörösmarty ódáját, a *Liszt Ferenchez* címűt mondta. „Az élet álom, s a rendkívüliség is csak jelenet" – utalt Calderonra Erdélyi, az ünnepre emlékezve. Mert oly időkben, amikor a fennmaradásért kell küzdeni, a virágzás gyönyörűségében nem ámíthatjuk magunkat. Jelenetekből épült a történelem, és benne fonódik a megmaradás aranyszála. Igazolván: a hegyaljai népfelkelő, Tokaji György kivégzésének helyszínén, a Rákócziak földjén, minden vérzések, bukások tanulságaként is, Patak az életben maradás bölcs parancsát is gyakorolta. Olyik időben csak egy-két kiválóságnak köszönhetően.

(*„Magadban monologizálsz, rám se nézel, beszélgetni így aligha tudunk!"-okkal szigorkodik Anna, és folytatja: „Századok mélyén bolyongsz, engem pedig gyermekkorod emléke is érdekel!" – szólít a közeli időbe.)*

Vagyis mit cipelek magamban? Az emlékezet múltam előtti múlttal is nehezíti, bonyolítja életünket. Hatéves sem voltam, amikor anyámmal Patakról Debrecenbe költöztünk. Gyermeki emlékezetemben, ami Patakról elkísért: házak, szobrok, díszletként éltek bennem; a Kollégium és az, hogy a Rákóczi-szobor és Medgyessy Ferenc I. világháborús emlékműve őrzi az Iskolakertet. Aztán az omladozó Rákóczi-vár, bodroghalászi nagymama házából Petőfi és a Kossuth család olajnyomatos képe. És ahogy nyaranta visszajártam, majd a gimnázium negyedik évére tartósan időztem, és lassan Patak lelke életté melegítette emlékeimet. Az Iskolakerti galériában Komáromi János kőből faragott mellszobra (Balázs István) műveit idézi; Jókait is megelőzve az ő kuruckori könyvei és az ősi iskola regénye Debrecenben is folytonosan bennem éltették Patak múltját, a szabadság, a hagyomány, a megmaradás igéjét. Ahogy visszatértem nyaranta, honosságom egyre mélyült. És már azt éreztem, hogy nemcsak az én gyermeki időm tudatosul, és hurcolom magammal, hanem a századok Sárospatakja is bennem él. De Komáromi életműsorozatát olvasva a közelmúlt homálya is tisztulni kezdett: 1918 novemberében elkísérte a kormányküldöttséget Aradra, a románokkal való tárgyalásra. Tudósításában a történelem kulisszája mögül előtűnik egy végzetes színjáték: önsorsrontó, hiszékeny, ábrándos emberek. Jászi, Károlyi – sorsunk ködlovagos rontói; balekjai a román politikusoknak.

(Anna: „Jól tudom, hogy erre hírre írta utolsó versét Ady, Üdvözlet a győzőnek?*")*

Igen. Jászi beszámolt neki az aradi kudarcról. Fájdalmas önigazolás: beteljesedett az *És ha Erdélyt elveszik*? jóslata, mert jóval korábban prófeciálta földaraboltatásunkat. Igazságot Magyarországnak! – nagymama almáriumában egyetlen könyv rejtezett: zöldes árnyalattal a trianoni fájdalom papírfedelű kiadványa, lord Rothermel bevezetőjével. Egyébiránt Rothermel 1938 júniusában Patakra látogatott, de apám Eötvös-collegiumi diákként nem is láthatta. Ezidőtt éppen

a jászsági Alattyánban a Sárközi család kúriáján okította a Pali gyereket, aki bolyongó természete okán a franciák földjéig jutott, és a francia elnök, Nicolas Sarkozy atyjaként híresült el. Ilyenképpen a történelem, sorsunk XX. századi híradásai lassan életembe szivárogtak. Mert az iskolában némaság borult a fájdalomra.

Tűnődünk Andrássy Kurta János Móricz-szobra előtt is; „első emberi gyötrelmeinek piacaként" emlékezett pataki ifjúságára. Írói gyötrelmeit a színházi életben is szenvedte; Hevesi és Németh Antal Nemzetije is szívesebben óhajtotta kedélyét, mint komorságát. És engedett, mert örökös pénzszűkében agyában folytonosan a pénztárgép kattogott. Így maradt a *Sári bíró* ünnepelt szerzője. Milyen örömben fedezte fel és ajánlotta első tragédiánkat, a *Magyar Elektrá*t, ám keserves tény, Bornemisza rusztikus nyelvét a magáéra igazította, és évtizedeken át a hazai színi élet Móricz változatát tűzte műsorára.

MUDRÁNY *(A kertből átsétálunk a Mudrányba. Egykori pataki diák, Mudrány András földbirtokos adományából épült 1907-ben. „Táp-intézet" – ízlelgeti Anna a tanár- és diákétkezde régi nevét. Nyári szünet; kancsók, poharak, tálcák, székek rendben sorakoznak, s a látvány ihletésében is megjegyzi: „Tápintézet: katonás képzetet kelt!"*

Anna a hadtápra gondolt, én pedig Nagy Endre első világháborús jegyzetére, melyben azon élcelődik, hogy a hadtáp a katonának örökké ábrándos messziség: támadásnál a hátsó sorban menetel, szaladáskor pedig az első sorban menti az életét. A világháborúk után sok vékony, gyomortelítő kosztot ettek itt a diákok. Egy botrány az anekdotakincsbe került. Ebéd előtt egy diák így imádkozott: „Jövel Jézus légy vendégünk, edd meg, amit adtál nékünk." Óriási kalamajka keletkezett, a tréfás diákot csaknem kivágták, végül a teológiát is elvégezte, és holtáig Jézus testének és vérének jegyében osztotta az Úrvacsorán a bort és kenyeret. Noha a frissen indult Tükör *hetilap beszámolt róla, feledte az újkori pataki história, hogy az Angolból Kossuth Kollégiummá lett otthonunkban a rossz és kevés koszt okán 1964 tavaszán éhségsztrájkot hirdettünk. Egy napon át moslékba került az étel. Az igazgató, Ruszkay András, apám egykori barátsága okán is, este hivatott, és atyai kedvességgel tudakolta a szervezők nevét. Nem vallottam, de Bandi bácsi nem háborgott és nem nyomozott. Javulás ígéretében a népség másnap már büntetlenül reggelizett. Tünékeny és jellemgyönge küzdelem volt persze; a harcos napon sem éheztük, mert az Erdélyi Kollégium lányai az ablakon át tápoltak bennünket).*

Ahogy a terembe lépek, félszázadnál régebbi időből mintha a minden keddi, cukrozott, erősen káposztás sztrapacska illatát szippantanám. Vele a hodályos tágasságot látom a csörömpölő és hangoskodó diákok kakofóniájában. Apámnak ideje sincs, hogy leüljön asztalunkhoz, hiszen ő a tápintézet gondnoka, görög–latin szakos tanár, osztályfőnök, de nehéz időkben drága iskolájának mindennapi kenyérügyeit is intézte. Mudrány: idővel Patak szellemi ügyeinek tápintézetévé is nemesedett. Ám kezdetben inkább dali események helyszíne is. Tóth Ede, a népszínműírás halhatatlan voltát szobor erősíti az Iskolakertben (Ugray György munkája). Egykori diáksága se mentette szerzőségét, hogy Sajó Vilmos társulata *A falu rossza* című darabját megbuktatta a Mudrányban 1914-ben. Hozzá: a színpadi nívótlanság a nézőtéren is tombolt: „Cselédek, inasok molesztálták

az első hely közönségét", s a színészek a csendesítés helyett cselédek módján dagasztották a hangulatot – tudósít a tápintézeti botrányról a *Sárospatak* (május 3.).

De Gonosz Pista és Finum Rózsi kalamajkája helyett a Mudrány krónikáját fordítsuk érdemesebb eseményekre! Éppen kilencven esztendeje, 1928 júniusában Klebelsberg Kunó minisztert fogadta a Főiskola vezetése, itt véglegesült az Angol Internátus ügye, melynek avatására 1931-ben a miniszter visszatért. Klebelsbergnek gondja volt arra is, hogy a pataki tanárok miniszteri ösztöndíjakkal járják Európát, és eljussanak Amerikába is. A Főiskola krónikájában jeles esemény: 1930 májusában elsőnek az országban diákkórus előadásában Kodály művei zengtek itt Szabó Ernő tanár úr vezetésével. Móricz Zsigmond a tanú örömös érzését lapon tudatta Kodállyal. De 1948 szenzációja fővárosi zenekarral és énekesekkel a *Háry János* kalandjai is megelevenedtek a tápintézetben. „Vén iskola, Rákóczi vár / Kettő közt a város sivár" – írta a harmincas évekre utaló versében az egykori diák, majd tanár Képes Géza. Ám a köztes, a város szellemi ébresztése végett a Mudrány lelki tápintézetként is szolgált. 1945 után koncertezett itt a MÁV Szimfonikus Zenekar, 1946 októberében, a Művészeti Napok keretében Waldbauer Imre Szolcsányi Györggyel Bartók *II. Hegedűversenyét* játszotta. Keresztury Dezső kultuszminiszter vezetésével egy káprázatos szellemi társaság fáklyás diákok sorfala között vonult a Mudrányba. Patak éppen abszurd napjait élte, vajon nem szabotázs okán (?): az ünnepi három napban nem volt villany a városban. A Mudrány pódiumán egy acetilén lámpa égett, így mondta beszédét a kultúra és a művészet felelőse, majd Bóka László felolvasása is ellobbant, mert ez a lámpa is kialudt. Veress Sándor zongorához ült, és egyik művét játszotta, majd Török Erzsi népdalokat énekelt. Felgyulladt a lámpa: s újra az írók léptek pódiumra: Képes Géza, Kassák Lajos, Laczkó Géza és Cs. Szabó László. Horváth Ferenc Ady verseket szavalt, majd Szentpál Olga tánccsoportja következett. Sosem említette anyám, hogy a Nemzeti Színház is vendégeskedett a tápintézetben, pedig egyszer Moliére-t játszottak, máskor klasszikus darabrészletekkel szerepeltek. Tűnődöm, apám házigazdaként fogadta-e Uray Tivadart, Rajczy Lajost, s kézcsókkal búcsúzott-e Lukács Margittól, aki évtizedek múltán, érzékien telt, puha ujjait oly szeretettel nyújtotta felém.

(*Az ő varázslatos lényéről Anna most nem is beszél, hiszen kapcsolatuk Margitkával leányának, Virágnak a keresztszülőjeként családi bensőségessé nemesedett.*)

Őszi napok Patakon címmel Cs. Szabó László lírai naplójában a hazai protestantizmus fogantatásának képét is láttatja: „Mert parlagi ez a humanizmus, faggyúmécses mellett fogant, szalonnát, zöldpaprikát szeletelnek hozzá, s úrvacsorai borral öntözik… Lehetett volna s lehetne ez a humanizmus szárnyalóbb, vakmerőbb, könnyedébb, messzelátóbb, hidegebb fejű. De akkor nem volna magyar." Csé nehéz órákban írta jegyzetét, 1946 novemberében, a párizsi Luxemburg-palotában a nagyhatalmak már újra végzetes daraboltatásunkról döntöttek; és újra az ország végvára lett Patak. Komor holnapunk látásában is a remény érzése hatja át Csé írását: Patak menedék lehet a barbárság ellen: „Szeretném feldobni a kalapomat: »Európa szívében vagyok!«"

De aláhullva, kalapját az író nem kaphatta el.

A barbárság ránk szabadult. Csé pedig távozott a hazából.

(*Anna: „De Erdélyt és honát sosem feledte, hiszen könyvtárát Patakra hagyományozta, és beteljesedett, ahogyan* Téli virágének *című versében jövendölte*: »*sírjára is itt helyezhetünk virágot*« *félúton Kölcsey s Kazinczy sírja között / Kárpát kebelében*.")

Sokáig nem értettem anyám szakadozott mondatait. Egyik visszatérő vádként hangzott: „Apát nem engedték szavazni." Kései megvilágosodás: az 1947-es választásra utalt anyám, amikor a tanári kar javát és más értelmiségieket eltiltottak, hogy véleményezzék a holnapot – a kékcédulázás súlyosbított változata. Területi elvetemültség is; Zemplén bolseviki biztosa, Aczél György hamiskártyázott a demokráciával. Mintaemberré lett Rákosiék előtt, mert a kommunista párt Zemplénben az országos mutatót jóval meghaladó arányban, huszonnyolc százalékot ért el. Aczél felbátorodott, és 1948. március 8-án Kovács Máté és Jánosi Ferenc társaságában, tanári értekezleten 10 pontos vádiratban elindították a háborút a Kollégium ellen. Valóságos ultimátumként közölték: a Főiskolát avítt társadalmi szemlélet, bibliás szellem, szovjetellenesség, Nyugathoz való ragaszkodás hatja át. Továbbá nacionalizmus, elitizmus, ugyanakkor a népi írókhoz való ragaszkodás uralja az iskola légkörét. Aczél és kommandója voltaképp a legfontosabbat, a szellemi tágasságot támadták, hiszen a harmincas évektől dr. Szabó Zoltán és Újszászy Kálmán vezetésével a Szeretetfalva, a Népfőiskola, a Népkönyvtár, a regős mozgalom, gazdasági ismeretterjesztő sorozatok formán a falu sorsának társadalmi és műveltségbeli emelésének mozgalma országos példává emelkedett. 48 januárjában éppen Illyés járt Patakon, Németh László visszatérően időzött a városban, és már szabad katedrát álmodott írótársaival. Ha a társadalmi mélyben kutat, művel és nevel a Kollégium, ugyan miért ne tekinthetne a magasba is, hiszen századok óta a társadalom legkiválóbbjai készülődtek itt. A múltról, a hagyományról csak annyit: az 1948–49-es forradalom és szabadságharc centenáris lázában még azt is feledte Aczél elvtárs és különítménye, hogy Patak nevelte például két miniszterelnököt, Kossuth Lajost és Szemere Bertalant, és az iskola diákjai külön csapatban harcoltak 1848/49-ban. Avagy: 1939 szeptemberében az ifjúság fáklyásmenettel tiltakozott Lengyelország elfoglalása ellen. 1948 március elején vagyunk, az első Kossuth-díj átadására készülnek. Rákosiék eldöntötték, hogy Bartók Béla posztumusz díjban részesül. Jánosiban felső vezetőként vagy Aczélban, aki már közelített a kultúra hadállásaihoz, fel sem merült, hogy az Anschluss utáni komor látásában fiát, Pétert Bartók Béla vajon miért adta az Angol Internátusba? Majd a távoli nyugtalanságban is jó érzéssel értesült Péter pataki érlelődéséről. A bolseviki elvetemültségnek ám nincs emberi szempontja, módszere a fenyegetés és az erőszak.

(Anna: *„Édesapád és tanártásai hogyan fogadhatták Aczélék támadását?")*

Erről anyám sosem beszélt, de egy emlék élesen világít bennem: a görög-latin szakos apám a díványon fekszik, kezében egy piros könyv, és elmélyülten olvas, zavarnom nem szabad, anyám csak annyit mond: „Édesapa oroszul ta-

nul!" Azon a 48-as nyáron, a pártegyesülés után a parlamentben megszavazták az iskolák államosítását. Ezzel elindították az egyházi iskolák elleni hadműveletet is. A református vezetés hamar engedett, a katolikusság Mindszenty bíboros vezetésével, tovább tartotta magát. Ma már tudom: apám a holnapra készülődött. Bizonyos, mindannyian érzékelték: idő kérdése – és elvégeztetett… A tanárok jellemük szerint viselkedtek; némely karrierjét kezdte építeni… – erről keserves családi történetekben értesültem. De képzelem, nem is Aczél szereplésén hökkentek meg, mert kommunista, hát mondja Rákosi igéjét. De ott ült mellette Jánosi Ferenc! Patak neveltje, szintén görög–latin szakos tanár, egykor a Patak-közeli Vajdácska lelkipásztora, aki az iskola 411. évének nyitó istentiszteletén, 1941. szeptember 14-én így szólította meg a hallgatóságot: Menjetek be a szoros kapun! Sokszáz diáknak és tanárnak hirdette az igét a pataki református templomban. A textus Mátéból való (13-14), melyben példázat szól a vetésről, midőn „az emberek alusznak vala, eljöve az ő ellensége, és konkolyt vete a búza közé". Amikor beérett a termés, „…akkor meglátszék a konkoly is". Az Úr parancsa a gazdának és szolgáinak: „Szedjétek össze először a konkolyt, és kössétek kévékbe, hogy megégessétek; a búzát pedig takarítsátok az én csűrömbe." Jánosi Ferenc, aki néhány évvel korábban még a mennyei gondolatot hirdette az Kollégium ifjúságának, már a konkolyt akarta a csűrbe hordatni. Vagyis a miniszterhelyettesként parádézó Jánosi és Aczél ultimátuma is példázatos: „A fejsze immár a fák gyökerére vettetett" (Máté 3:10). Tudnod kell, kedves Anna, dr. Jánosi Ferenc: Nagy Imre veje volt. Rontás, pusztítás – és megtisztulni akarás!? – a család története máig hatóan a XX. századi magyarság történelmi-drámai témája is, színpadra kívánkozna. Kövessük a történelmet, kedves Anna! Mert márciusban elment Aczél, Jánosi és Major Máté, április 4-én érkezett Rákosi! – országos parasztgyűlés!

(„Örökké az épületeket, a szobrokat éleszted, és a holtakat emlegeted – a múltad előtti múltadat. Azt mondd: te kikre emlékszel pataki életedből és az iskolából?!" – számonkérően kérdezi Anna, s én zavartan nézek fénylő kék szemébe. Mert sokszor és szeretettel beszél tanárairól; Patakra is Veszprémből érkezett, ahol tolókocsis napjait enyhítve, óhajtásait szolgálva egykori matematika tanárát látogatta.)

Pirulok a napsütésben is, mert a tanárokat megelőzve Patak vízkereszti alakjai tűnnek elő. Sumeráj, ki szőrös orcával fejét virágos kalapjával, talicskáját tolja a városka főutcáján, és derűsen kiabál. Féltem tőle, és ámulva néztem: valami szerelmi bánatból menekült félnótás kedélyében, de anyám a pataki borban vélte utcaszínházi vonulásait. „Me-me-me!" – dadog és csoszog Géza, aki a hegyközi kisvonat önjelölt felügyelőjeként zsíros, szakadt vasutas sapkájában szalutál, és tárcsáját emelgeti: indulhat a Tisza-partra vagy fel Újhelbe', ahogy nagymama Sátoraljaújhelyt emlegette világjáró készülődésének céljaként. Fütyteyent Zoro, a kétméteres cingár kalauz, s jóváhagyólag kezét emeli százhatvan centis cimborája, Huru, akik évtizedeken át zakatoltak a kisvasúttal; minden hegyközi és Tisza-menti vásározó, diák és polgár jó ismerősei. Nevüket nem ismertem, ezért láttam őket a néma filmek szkeccsfiguráinak. És ebben a farsan-

gos forgatagban ne feledjem Erzsi nénit, aki a Főiskola oldalában, pincelakásából jött fel naponta, és asztalkáján almát, körtét, zöldséget árult. Patak őrizője volt ez a tündöklő zöldséges fejedelemasszony is. Aki 1951 őszén meglátogatta drága jó fiait, midőn a bolseviki exodus korába zuhanva a teológusokat átparancsolták Debrecenbe. Emlékezetem karneváli menetében feltűnik a töpörödött Gál bácsi, aki oly elmélyült szakszerűséggel a csónakházból a kajakokat sínen siklatta alá a Bodrogra; a posta melletti dohányboltban örökös „mitetszikkel" szólító öreg hölgy is előttem tenyerel a pultra. Ignác bácsi, az iskola udvarán épült asztalosműhelyben kisfurikot eszkábált a gyermek vigasztalására is.

(Másfél évtized múlva, az 5+1-es oktatási forradalom eredményeként, hétfőnként, tucatnyian fiúk zsúfolódtunk össze műhelyében. Egy esztergapadon ugyan mit művelhettünk volna? – hiábavaló iparosító gondolat. Beszélgettünk, loptuk az időt; egy hétvégeken haza, Pestre járó társunk, nemzetközi kiadó igazgatójának fia, Balázs, másféle lopással szórakoztatta a kompániát. Mesélte, cimboráival mint törték fel az autókat Pesten. Jó Ignác mit se törődött velünk, de télutón (1964) bejelentette: mindenki egy maga készítette kisszékkel vizsgázik! Alig-félesztendős műhelyes-társalgási múlttal, gyalut se használtam még, társaim hároméves előnnyel hasonló képzetlenségben riadoztak. Ugyan miként készítsünk ülőkéket? Ervin, a leleményben és üzleti képzeletben parádézó társunk a harmadikosokkal tárgyalt, az eredmény: árát adjuk, de három kisszék birtokosai leszünk, mert ők elkészítik! Sorba álltunk Ignác tanár úr előtt, mindig három jegyre váró szorongatta a sámlikat; Náci bácsi szemüvegben, tapogatta simogatta a hokedlit, majd bólogatott, s mondta az osztályzatot; jeles, négyes, aki végzett, adta hátra. Ignác bácsi egyedül az én hokedlimet minősítette hármasra, okolta is: három évig én a debreceni GÖCS-ben vasipari inasként kalapácsot reszeltem. Kacagva fogadtam az ítéletet: mert Ignác bácsi arra a hokedlire adott közepest, amire zsámoly-hadműveletünk szervezője jelest érdemelt. Patak figurái életszínházként elevenszenek meg és vonulnak előttem ma is. Egykor a színes kaleidoszkóp káprázatában ámultam az emberi jelenések változatait. Lábon járó műhelyek pedig hetente felbukkantak Patakon: bádoglemezeivel becsöngetett a cigány, kell-e fazekat foltozni; az utca két oldala között pendlizve nem esett hanyatt puttonyával az üveges tót; s a híd melletti putrikból karjukon, nyomorszínjátékra maszkírozva, szurtos gyerkőcökkel az asszonyok naponta indultak kéregetőbe. Olyik jósként is szerepelt: anyám tenyerét kérte, hogy boldog holnapot ígérjen. De anyám elhárította; talán gyanútlanságában is már fekete színű esték lappangtak szívében.)

ÁLLÁS. A Vártemplomban ne keressük Lorántffy Zsuzsanna sírját, kulcsait se csörgeti, miként Cs. Szabó László poétikus esszéjében láttatja (*Őszi napok Patakon*), hiszen csontjai is szétverődtek. Illő, hogy a Vártemplom mögötti virágos, ligetes térséget (Béla király tér) is megidézzük, mert egykor itt volt az Állás, a hatalmas hodály, ahol a vásárosok a lovakat és barmokat bekötötték. A bejárat bal oldalán istálló volt elkerítve teheneknek, lovaknak. Fölül gerendázott tető, mely a kisdiákok karzata volt, ahonnan láblelógatva nézhették az előadást. Javuk potyázott is, mert az oldalsó deszkázat résein a bejutottak kidugdosták a jegyet a kintieknek. Jobb híján alkalmas volt a teátristák nemzetépítő buzgól-

kodására is. A Borsod vármegyei Színjátszó Társaság 1830. július 11-én *A makrancos hölgy* egyik ősváltozatát játszotta itt *Ördögűző Fábián vagy a Megzabolázott Akaratos* címmel. Déryné panaszolta: exámennap estéjén zenés darabot adtak elő, s a vizsga örömét a kocsmában ünnepelt diák urak lepték el az előadást. Fújták a füstöt, és rajongásuk hevében a szivarozó ifjak a színpadra is felmentek. Déryné torkára fojtó köd szállt, suttogva könyörögte a diákokat, hagyják el a színpadot, hogy dalát folytathassa. Truppjával a debreceni direktor, Krecsányi is beállított Patakra. Emlékezésében írta: két napig pucolták az istállót, hordták ki a szemetet, hogy játszóhellyé alakítsák a barmok szállását. Kevéssel Paulay *Tragédia*-ősbemutatója (1883) után az ifjak és polgárok kikövetelték, hogy Madách művét Krecsányi mutassa be a patakiaknak is, ha már a cívisek is láthatták Debrecenben (1886). Alkalmatlan a hely, a díszleteket, jelmezeket se hozta, ellenkezett a direktor, de a patakiak erősen követelték Madáchot – és Krecsányi engedett. A vályú volt az öltözőasztal, a dali nyomorúságban a direktor legnagyobb gondja, hogy a gyönyörű K. Hegyesi Marinak olasz falat szerezzen, mert minden felől vágyakozón lesték, mint veszi fel Éva lenge édeni kosztümjét. „Az ifjúság még a tehénfejő kunyhó tetejét is elfoglalta" – emlékezett az igazgató (*Régi dolgok – régi színészetről*). Az már legendának tűnik, hogy K. Hegyesi Mari éppen Patakról szerződött a Nemzetibe, de az való: a Jászai, Márkus utáni nemzedék legkiválóbb színésznője lett, Éva, Tünde, Melinda alakítója. Szépasszonyként is Pest állhatatos rajongottja, és gyanítja a színházi emlékezet: a Nemzeti és a főváros amorozója, „az utolsó hősszerelmes", a Patakon is ünnepelt Nagy Imre miatta lett öngyilkos.

(*Spektákulumi ámulatom ezen a piactéren éledett. Éva nagynéném és halászi nagymamám egy nap betoppant hozzánk: cirkuszba visszük a gyermeket! A piactéren ott állt a színekben ékes sátor, és nyomultak be a népek. Elsüllyedtek bennem a légi és földi attrakciók, mert egy dermesztő pillanat kisöpörte: Hortobágyi jelenete. Aki ostorral az oroszlánokat parancsolta ugrásra a tüzes karikán át, az állatok hörögtek és hemperegtek az idomító jelére és vakkantására, majd dobpergéssel következett a Világszám! Hortobágyi odasántikált a sörényeshez, alul-felül megragadta a pofáját, szétfeszítette, és a fejét bedugta az állat szájába. Elhűlt reszketésemben a további világszámok kimúltak belőlem. És az oroszlán sokáig kísértett.*

„Csak nem Zubolyként, hogy: »Ide nekem az oroszlánt is!?« – kérdi Anna játékos iróniával. Merthogy szereplési dermedtségemet néhányszor már korábban pódiumon és most, a kamera előtt is szenvedi.)

Gyalu vagyok, a nehézfejű! Az oroszlán örökre elriasztott a szerepléstől, lehet, hogy félelmem mélyén bénított az is, hogy verset sose tudtam tanulni, Petőfi: *Téli este* – bemagolására egy téli szünet kellett, Adyból pedig hullottak az egyesek. Még csak nem is a grófi szérűvel ellenkeztem, hanem az eszem bénultságát éreztem végzetesnek. Hortobágyi oroszlánja Debrecenben is kísértett: első színházi élményem a Csokonai Színházban – *Luxemburg grófja*! Fellibbent a függöny, és a farsangi kavalkád töltötte be a színpadot, Márkus László előre galoppozott, s már dalolta is: „Gyerünk, tubicám, se kocsink, se lovunk…"

– és a színpad mámorító káprázatában Márkus mögött Lehár muzsikájára egy hatalmas-sörényes oroszlán billegett elő.

(Feledve immár Hortobágyi vakmerőségét, olykor a jelmez-oroszlán tűnt fel előttem; ha egyszer felvehetném! – képzelegtem. Jó idővel később eljött az alkalom. Farsangi jelmezversenyt hirdettek a Kossuthban, ahová Mensáros Péter is járt. Édesanyja, Juhász Judit a színház szívbéli szolgálatosa, a jelmeztárat gondozta. Péterrel felmásztunk a színház magasába, kértem Juditot, nézné meg, őrzi-e még a luxemburgi mitológiás vadállatruhás tetemét? Judit eltűnt a páncélok, zsakettek, kosztümök erdejében, és egy perc múlva posztó változatban már hozta is az állatok királyát! Merthogy az ő birodalma példás rendben őrizte sokszáz előadás öltönyét, kalapját, s mindenféle tervezők álmodta jelmezét. Összegöngyöltem, és ügettem haza, hogy fölpróbálhassam végre. A tükör előtt lábtól kezdtem az átváltozást; felhúztam derékig, s már bizonyossá lett, lötyög rajtam széltében és hosszában is. Gyanítottam: így aligha lesz rémisztő sikerem, de következett a koronázási gesztus: magamra húztam a sörényes fejet – de azonmód levegőért kapkodtam. Félszáz előadás izzadmánya összemelegedve a gezarollal, valóságos vegyi támadásként ért, életmentésként lekaptam fejemről a sörényes maszkot. Levegőztetem, gondoltam, bizakodva a sikerben. Másnap a farsang nagy eseménye: jelmezverseny! Öltözzünk, s majd sorakozó! – parancsolta a hoppmester. Aztán felszólította a tarka népséget: ki-ki röviden beszéljen jelmezéről! A sor közepén várakoztam és fulladoztam; le-le emeltem a sörényes fejet, és gyötrődtem; ugyan, mit mondhatnék oroszlános magamról. Hogy rettegjenek, mert Leó felfalja a tisztelt zsűrit?! Buggyant királyi szerelésemben magam se képzeltem, hogy ily vakmerő volnék. Már öklendeztem a fülledt oroszlánájerben; micsoda téves hivatkozás volt a tornaöltöző gyakori helyzetjelentése: oroszlánszag van! Zubolyi műveltség híján végképp összehuttyantam. Szólás- bénultan, premutációs gyermeki rezgéssel csak annyit közöltem: én oroszlán vagyok! Cérnahangomat tán meg se hallották a kasírozott fej mélyéről. Kinyilatkoztatásom után tűntem is el az ítélkezők elől. Kivágtattam a publikum köréből, lekapva a sörényes koponyát, vágyva, hogy magamra ébresszen az öltöző áporodott levegője. Immár feledve Hortobágyiért való aggódásomat, tűnődtem: bekapott és felfalt a luxembourgi farsang nagyvadja – gyerünk, Lacikám!… Kudarcos omlottság: szövegtanulásom csődjét tetézi, rögtönzésre, szólásra való alkalmatlanságom is. Ezzel örökre elhagytam a pódiumi szereplés ambícióját.)

A RÁKÓCZI-VÁR külső udvarában a Bodrog felől tekintünk fel a toronyra; Találó Móricz képe, aki egy lába fogyatékos felfordított fotelnek is látta Patak és a magyar szabadság jelképét. Anna sugárzásában a tűnő nap bágyadó fényében, ámulva a reneszánsz lépcsőket, ablakok díszeit, a reneszánsz loggiát; akár idilli képekben is idézhetnénk a múltat. Mert a *Szép magyar komédia* szerzője, Balassi Bálint a virágos lugasban itt egykor szerelmes históriát írt. Ám itt is vitézkedett; röpke órákra fegyverrel foglalta el a várat, hogy a templomba harci erővel bejutva időszakos hűséget fogadjon Dobó Krisztinának. A teátristák Állásából a Szent negyeden át a Várba haladva, a Vártemplom előtt Patak szülötte, Szent Erzsébet hazalátogatására emlékeztető szobor (Varga Imre alkotása) a *Bánk bánt* is idézi. Komáromi beszélte el, hogy volt egy bohémcsapat a *Bánk* előadásán,

s a közönség röheje felrobbantotta az előadást. És a zuhanások változata következett: a nézőtéren székükkel sokan hátrazuhantak, a színpadon Bánk hátrahanyatlott, kezéből a tőr kiesett, a kortina pedig alázuhant. Merény híján csak Gertrudis nem zuhant a padlóra, az előadást nem folytatták.

(Anna egykor a gyakori önsajnálatos színek helyett, erős, öntudatos Melindát alakított a Nemzeti Színházban (1987), majd idővel Gertrudis következett. Mint szerepén tűnődött: a királynőben az élet és Katona alakjának kettős kérdését igyekezett szereppé formálni. Mert a szokott gonosz és ármányos királynőnél azért súlyosabb színészi feladvány: Gertrudis szülte Szent Erzsébetet! Hogyan lehetne eltekinteni az anya és gyermeke valós sorsától úgy, hogy a színpadi alak is élethiteles legyen?! A későbbi Bánk*-előadásban Anna e dilemmát, szelídítve is, a gyakran sablonosan értelmezett királynőt kiváló, árnyalatos alakítássá vajúdta.*

De a Vár ihletésében Anna most Vas István Cambridge-i elégia *című versét mondja kamera előtt, visszatérően a költő igéjével: „Mert elmúltanak a nagyurak, / De megmaradt Sárospatak."!?*

Miben áll Sárospatak ereje? Vas látomása a szabadságóhajtás és a szellem titokzatos működésére utal. Mert a történelem tudható és rejtélyes erői által élte, szenvedte századait. Petőfi talán csak II. Rákóczi Ferencre és szabadságharcára gondolt, amikor úti levelében azt írja: „Itt tanyáztak a szabadság oroszlánjai.")

A szabadságküzdelemnek is persze változatai vannak, mert 1251-ben IV. Béla innen tudatta Incze pápát, hogy az országot oltalmazandó, a külső ellenség támadások ellen várakat épít. Lorántffy Zsuzsanna Comeniusnak címzett levelét így kezdi: végvárra hívja az iskolát újítani. És a kiváló nevelő és tudós pedagógiai gyakorlatával és műveiben máig ható szellemet, vagyis az elmék kiteljesítésének szabadságeszméjét ültette el a hagyományban. Amikor 1671-ben a pataki diákokat a katolikus Báthori Zsófia kiűzette iskolájukból, Csécsi János és tanártársai, diákok nemzedéke vándorolt Nagyenyedig s tovább Marosvásárhelyre, majd Thököly Imre várfoglalását követően tértek vissza, aztán újabb exodus következett a Felvidékre, és végleg csak 1703-ban érkezhettek újra Patakra. Megmaradás a menekülésben. De lám, Wesselényi, Zrínyi sub rosa-álmai és a remények kudarca sem törte meg a hely szellemét; várfoglalás, rombolás, pusztítás és habsburgi adományozás századok árjában. Az oxfordi, nyugati békés építkezés ellenében exodusok szenvedését legyűrve kellett folytatni az életet. Áldozatos diákok a szabadságharcban, majd a háborúkban; előbb a cseh és szlovák hadi népek, majd a második világháborúban román és szovjet csapatok dúlták a várost. Az iskola pedig rendületlenül ragaszkodott a szellemi építkezéshez, embernevelő hivatásához.

(Anna: „Csodának ez is épp elég" – Vas István igéje szellemi, művészi, társadalmi akarásokban tovább íródott és igazolódott?)

A két világháború között a talpra álló ország, a társadalom javításának igényében dr. Szabó Zoltán és dr. Újszászy Kálmán vezetésével tanárok és diákok járták a falvakat, szervezték az irodalmi, gazdasági közösségeket. Írók, Veres

Péter, Szabó Pál, Illyés Gyula Németh László, Cs. Szabó László remélte, hogy 1945 után a város a magyarság megmaradásának egyik központi otthonává erősödhet. A tanítóképzés már jó százada működött, Keresztury Dezső miniszter rendeletben fűzte egybe a Főiskola és a Vár életét is. A fejedelmi várban kései udvari művészet éledt: zengett a muzsika, a Végh- és a Tátrai-vonósnégyes próbált, itt dolgozott Domján József, aki majd 1956 után világot járva a fametszés nagyhírű művésze lett, Áprily Lajos időzött itt hosszabban, Jancsó Adrienn verset mondott; s jöttek zenészek, festők, írók. Az alkotóház lakóival Sárospatak készülődött. Igazgató az a fotóművész, Rácz István, aki majd Finnországban élt és dolgozott, és a *Kalevalá*t fordította magyarra, s majd haló porában tért vissza a pataki református temetőbe. Hát persze, a szellem és a szabadság végvárát a zsarnokságnak meg kellett semmisítenie. Aczél Jánosival előhangolt, mert március 8-án, vagyis a protestáns és népi szellem megfélemlítését követően jött Rákosi, díszletül a pataki Vár kellett, hogy mint a filmhíradóban is országszerte vetítették, Patakkal és Rákóczival igazolják magukat: a szabadság ősi fészkében is a kommunisták uralják az országot! Komponált dramaturgiában szerveződött a terror, mert március 8-án az SzDP vezetősége határozatba foglalta: kívánatos az egyesülés a kommunista párttal. A Rákóczi-vár ennyi kurucot nem látott, mint amennyi embert összetereltek 1948. április 4-én. Érkeztek marhavagonban, jöttek gyalog és tehénfogattal, a Kollégiumból kilépő diákok útját idegen pofák, vagyis az Andrássy úti pribékek állták el, és terelték az ifjúságot a Várkertbe. Ahol országos színjátékot szervezett a kommunista párt: a Vár előtt a színpadon Rákosi szónokolt. Anyám csak a függönyzött autóját emlegette, de a törékeny, apró Orbán István tanár úr, akit erdélyi származása okán „maroknyi székelynek" neveztek a diákok, felidézte: Rákosi meglátogatta az iskolát: „…öreg, vastagok a falak, nem korszerű épület. Az akkori igazgató, dr. Nagy Barna az ablakokra mutatva hozzáfűzte, hogy de nagyok az ablakok minden égtáj felé, és azokon át századok óta áramlik a fény" *(Tanúim lesztek).* Rákosi április 4-ei parasztgyűlésén közölte a világgal: a magyar parasztság a kommunista párt felé tart, és harsogta a példát, Kossuth szülőfalujának, Monoknak, bolsevizálási adatait. A kommunista vezér Patakon erősítette a majdani diktátumos téeszesítés tervét is. A várszínházi Rákosi-monodrámát követte az MKP és az SZDP június 18-ai egyesülése, ezzel a népi-nemzeti alapozottságú szabadság gondolata végképp megsemmisült. Immár közös akarattal az egyházak nyílt hajszája is elkezdődött. Ne feledjük, a kultuszminiszter az az Ortutay Gyula, aki Sík Sándor körében a népi kultúra tudósává emelkedett, majd a bolseviki diktatúra kultúrterroristájaként robbantotta fel az iskolaügyet, vele a magyar szellem erős központjait, iskoláit. Lassú sorvasztással Patak szellemi őrhely volta, a Teológia és a református Kollégium élete is bevégződött, 1951–52-ben újabb exodus következett: tudós tanárai szétszórattak falusi eklézsiákba, és újhelyi, diósgyőri iskolákban taníthattak tovább.

Színpad és nézőtér – szónok és közönség. Színház és politikai előadás ugyan miben hasonlít és különbözik? – tűnődünk Annával. Kései fölényes tudákos-

sággal úgy is felvethető: ugyan mi utaztathatta a parasztokat a pataki gyűlésre? Higgyük, hogy sokan még a földosztás örömében és kábulatában tapsolták a bolseviki szónokot, és a szövetkezés kényszere ezután következett. Másokat a helyi diktátum és a félelem indított útra. A gyűlés légkörét pedig már éltapsoncok, feliratok és a politikai rendőrség hangolta és felügyelte. A színház hatalma pedig az egyének szabadságában fogan és válhat, emelkedhet közösségi élménnyé. Előadó és néző között az áramkör érzelmi és értelmi együtteművé magasztosul. Ha pedig az áramkör megszakad, kudarcba fordul a kollektivitás óhaja. Rövidzárlat a nézőtéren és a pódiumon is bekövetkezhet. Egyik is elég, s bénítja a másikat is. Comenius írta *Schola Ludus*ában: a színpad azért is hasznos, mert a játszó személy a nézői szemek, a figyelem hatására feloldódhat. Vagyis: a játékos és a néző között a kapcsolat emeli a spektákulum hatását.

(Anna: „Emlékszel, egykor az elvtársak java papírjára meredt és úgy beszélt. Igazi szónok el tud szakadni a papírtól. El tudod képzelni, hogy II. Rákóczi Ferenc papírról szólt kurucaihoz? Képtelenség. Így romlott a világ.")

Rákosi még koalíciós társaitól is követelte, hogy olvassák mondandójukat, Annyi dramaturgiai-szónoki esze volt, hogy a színpadi szereplésben nem akart hátrányt. Mert a hallgatóság azonmód összevet és ítél: aki szabadon beszél, az előnyösebben ítéltetik. De jó helyen említed a politikai képzettség és alkalmasság ügyét – pódiumi kérdés ez is. Kövy professzor idején, amikor a Habsburgház szabotálta összehívni az országgyűlést, a jogászok különös iskolajátékba kezdtek Patakon. A diákok jelképes vármegyei szervezetet alakítva, az ország és a megye alkotmányos rendjének jegyében tárgyalásokat játszottak. Érvek-ellenérvek, beszédek, viták formán a reformkérdések jogi küzdelmeit vívták egymással, így készülve az életre, a közügyi küzdelmekre. Rétori, jogi, szellemi érlelődést hozott, így értjük igazán, Kossuth és nemzedéke miként érkezett éretten az országos szerepre és a feladatokra.

Mezey Mária írta: 1945 júliusában tizenkét Napóleon aranyért bérelte a Rákóczi-vár épségben maradt lakrészét (*Vallomás-töredékek*). A nyomorúságos időben lelki-szolgálati érzéssel előadást hirdetett *Valamit hoztam a hegyekből* címmel. A zsúfolásig telt várudvaron „festék nélkül, egyszerű ruhában, sima fekete hajjal léptem ki a dobogóra, s elkezdtem beszélni embertársaimnak a szeretetről, a jóságról, igazságról… Egy ideig némán hallgatták, nem hittek a fülüknek. Aztán zajongani kezdtek. Közbeszóltak, fütyültek. Rettenetes volt a csalódásuk." Miben csalódtak? A filmekből ismert vamp asszonyra számítottak, helyette prédikátor szólt hozzájuk. Igére nem vágytak, szórakozni akartak az emberek, a színésznő ismert szerepstátusa ezt ígérte. Mezey nem írja tovább a kudarc tanulságát. Holott az ő korábbi szerepei, a gyatra magyar filmek hiteltelenítették nemes szándékát, így a szakralitás nem alakulhatott ki a színpad és a nézőtér között. A dalos díva szerepét pedig ő nem óhajtotta játszani. Ne idézzük, hogy lemezre rögzítve milyen ízetlenül beszélte el a pataki történetet, ama általad említett népieskedő modorban, erről Ruttkai Évával levélben is fogalmazott harcos eszmecserét is folytattunk. Egy másféle gyötrelemről; éppen

pataki botrányáról Mensáros László beszélt a hetvenes évekből. A *XX. század* című előadóestjével a Vár lovagtermében szerepelt, s már idézte a pokol köreit, amikor a második sorban felállt egy úr, és a színészre irányítva vakus gépét kattintgatta. Mensáros megállt, és ordítva kizavarta a fotóst. Röstellte magát utólag, mondta, felháborodása mégis érthető. Hatalmas erőfeszítéssel, koncentrációval vitte a közönséget a mélységek felé, vagyis az idő, a történelem örvényébe, az áramkör kialakult pódium és nézőtér között. A művész koncentrációja azonmód megszakadt. Vele összeomlott a prédikációs sugárzás is, amely sok százszor szakrális térré emelte a XX. század pódiumi misztériumát.

(Anna: micsoda különbség a közéleti ember és a színész pódiuma között! Hétköznapi nyelven bármit olvashat, mondhat, ígérhet a politikus, azonmód érti a hallgatóság. Nyelvi-gondolati igaza és igénye persze minősíti hitelét. De akár egy vers elmondása is hatalmas koncentrációt követel, mert másodperceken belül a költő világát, vagyis képeit s általa gondolatait kell értelmezni és megvilágítani."

Anna mondhatná a maga példáját is, hiszen jó húsz esztendőn át verssel pódiumon nem szerepelt. Épp azért, mert kevésnek érezte erejét ahhoz, hogy a sűrített drámát a közönség elé tárja. Vélhetjük ezt a művészi igény gátlásjelének? Kevesek adománya; az önismeretre alapozott tartózkodás. A politikusok java népmegváltói szerepben parttalanul merész. Olykor fogalmazni, beszélni se tud igazán, de gyalázza ellenfelét, akár népét, országát is, melynek polgára. Nem Ady önostorozó természetéről van szó, mert az fájdalomból fakadt jajdulás. Tehát szeretetből fogant. Az önpiszkolás hungaricumáról beszélünk.

Anna: „A politika poétikus-fogyatékos; gyakran gátlástalan mesterséggé satnyul. A versmondót köti a költő nyelve, világa, miközben magából kell átlelkesíteni a gondolatot. Egy szerep életébe, egy alakítás mélyébe ne bonyolódjunk, hiszen a színész a rendező intuíciómozdító vagy készületlenül erőszakos, tehát gátló körében kénytelen dolgozni. Szabadsága erősen korlátozott; csak az együttműködés, a közös akarat jegyében születhetnek avatott alakítások és előadások."

Mint az Advent a Hargitán *is igazolta. Közelről a próbákon láttam, mint alakult például a leánykérési jelenet, melyben Annának nem egy szerepet, hanem Réka-változatokat kellett sorssá hangolnia úgy, hogy a néző is értse a költői képekben az alakváltás játékait. Figyeltem, ahogy Anna a szerepjáték ajánlataival előállt, és Sík Ferenccel a becsülés jegyében a munka olykor küzdelemmé fokozódott. Egy-egy pillanat igazsága, a helyes megoldás – játszótársaival –, ez a teremtő folyamat nemesedett megrendítő előadássá, mely esténként sorsközösségbe vonta a nézőteret.)*

Sorsos előadás – sorsos együttlét. Tűnődöm, szülőfalum, Bodroghalász népe, ugyan mint hallgatta Rákosi beszédét? A kíváncsiság is vihette őket, mint Mezey Mária szereplésére szintén. Messziről jött Rákosi, nem is Pestről, moszkvai útlevéllel, annyit hallották rádióban, lássák életben is! Ami a politikai ragaszkodást illeti: még az ötvenes évek végén is, nagyanyám szomszédja kerítése mögött baltával várta a téesz-szervezőket. Rákosi már 48-ban elindította a szövetkezés diktátumát. A várbeli bolseviki gyűldére hajtott halásziak népe, a Brádák, Bajzátok, Szabók, Turaiak, Illések, ugyan miként lehettek egyek a kom-

munista szónokkal? Sehogy – épp egy rettenetes árvíz emlékével kísérten gyűrték a mindennapokat. Alig három hónappal korábban, 1948. január 18-án Illyés Gyula verse (*Árvíz*) tudósít arról, hogy Bodroghalász népe Király tiszteletes eklézsiájában zsoltározó gyülekezetté magasztosult: „Vízben úsznak a kertek; félsziget / a kis falu már; s nő az áradat. / Megtettünk mindent, mit ember tehet. / Kint vaksötét: egy csillag sem fakad. / A teendő már Istenre marad." Annyi után, árvizek, háborúk, örökös megszorítások, faluomlasztó parancsok őrlődésében látom mosolyukat, megfáradt arcukat, amint a mezőről vagy a kőbányából hazafelé ballagnak a nyári alkonyatban. A *Himnusz*t éneklik, majd Szenczi Molnár Albert zsoltáraival fohászkodnak, „melyből /ki-kicsap/ egy kislány hangja, mint lélekharangé". Sötét vizek áradásában is megmaradó emberek; Illyés versében a falu egy családdá magasztosul, Kinn és Benn, az egyszeri élet misztériumában; éppúgy, mint a vérzivataros századokban. Kulissza előtt és mögött: emberek és játékosok: a remegő lámpa világánál és reflektorok fényáradásában, midőn „tenger már a világ és szakad" – de megmarad Bodroghalász és megmarad Sárospatak. És ha megviselten is, de a költői remény: megmarad a nemzet! „Egy éjnek rövid vigyázása": hosszú vigyázás következett, de élet és együttlét-végveszély és sors-jajdulás és életben-maradás! „Egy éjnek rövid vigyázása", mert: „Mert ezer esztendő előtted annyi, Mint a tegnapnak elmúlása" (90. zsoltár).

(Anna: A Bodrogtól nem féltél? Úsztál benne, játszottál a partján?")

Úszni nem tudtam. A debreceni strandon Lamb Károly első leckéjén megbuktam: a trambulinról a hideg vizes medencébe kényszerítve elmerültem, halálfélelmem görcsében felbuktam, ezzel egy életre bevégezvén vizes ambíciómat, a langyos-vizeletes medence gatyás, bugyogós-melltartós népének körében labdázgattam társaimmal. Nagymama kertjének végében folyt a Bodrog; lapos kavicsokkal kacsáztam, és nagyon vágytam halászni. Gombostűt hajlítottam horognak, zsinegre kötöttem, csalinak gilisztát kapartam a földből, feltűztem, botomat szorongatva, hiába váróan órákat ültem és állingáltam a vízparton. Egyszer hajózási műveletet szerveztem. Gyávaságomnál akarásom volt erősebb; említém, úszni nem tudtam, de nagyanyám kamrájából kicsentem egy tekenőt, azt cipeltem-húztam vízre, remélve, hogy beljebb jutva a kapás sikeres lesz. Illegett-billegett a tekenő, nem is lapátoltam, befelé sodort a víz, ijedtemben gyorsan kiléptem, még nem merültem el, partra cibáltam a sodródó alkalmi ladikot is. Nagymama már keresett, a partra érve látta küszködésemet, jajgatva csapta össze a tenyerét, már vesztemet képzelte. Kései sugallat: csónakos akcióm bátorságában talán apám kísértett; úgy éreztem, hogy ő is velem van, hiszen a korábbi nyarakon kajakkal gyakran ültünk a Bodrogra, és csorogtunk alá Halászra. Egy bodrogparti színi kép is erősen előttem lebeg: az Illyés idézte kislányt, a tiszteletes úr serdülő szépségét, Király Ildikót láttam a messziben, amint térde közé szorítva szoknyáját, a ruhát úsztatja, mossa, mossa…! A *János vitéz* idilli képe elevenedett meg előttem. Jancsinak magam képzelni se mertem. Inkább meredtem a távolba, órákon át szemléltem a Várat. Képzelegtem Komá-

romi nyomán, megszólal a tárogató a magasban, és vártam, hátha kurucaival feltűnik a nagyságos fejedelem. Érte és a szabadságért sokszor megnéztem a *Rákóczi hadnagyá*t. De, hogy II. Rákóczi Ferenc igazán ki is volt valójában, arra évtizedekkel később döbbentem rá, amikor *Emlékiratát* és *Vallomásai*t olvastam. Kezdő igéje: „…minden cselekedetem célja kizárólag a szabadság szeretete volt, és az a vágy, hogy hazámat az idegen járom alól felszabadítsam". Megrendítő olvasmány, az öntisztulás akarásának alászállása és magasba emelkedése egyszerre. Gyakran elmerülök benne: gondolkodásában és hitében a kivételesek közül való: államférfi. Nem a szépen megújult várdíszlet, hanem a vallomásos Rákóczi is évente Patakra hív. Vissza-visszatérve unokáimmal felmegyünk a toronyba, szemléljük a tájat, szülőfalum templomának tornyát, és tovább, Tokajig fürkésszük a messzeséget; hátha közeledik a kurucok csapata? Este pedig a gyerkőcök nem óhajtják Komáromi János történetét, de kérik: én meséljek Zsigmond, Gáspár, Gyurka deákokról, kik apródnak II. Rákóczi Ferenc táborába álltak, és Mikes Kelemen hűségével Rostóig kísérték a nagyságos fejedelmet.

Amott felkéklik a Sátorhegy, és híveivel Bacchus aláereszkedik – az estéli mámoros játékra készülnek. „Hogy jókedvvel vigyük véghez életünket" Mostiak és holnapiak – „Minden időben" (90. zsoltár).

GUTENBERG TEREM. Valamikor a Főiskola hús- és borárulási jog birtokosaként itt ivót működtetett, Kocsmának is mondhatjuk, de Gutenberg- helyett inkább Csokonai-teremnek nevezhetnénk. Mert ugyan a költő itt még nem poharazott, de az 1810-es években kultusza élt Patakon. Kupát neveztek el róla, és az 1813-ban kiadott *Anakreoni dalok* kötetének címlapját freskóként a kocsma falára másolták. *A búkergető* című verséből pedig idézet olvasható. Noha üres a pohár előttünk, azért hóborodjunk, mert „ha szíhatok borocskát, / A gondjaim csucsúlnak".

(„Hóborodjunk" – Áprily Fejedelmi vendég *című darabjában kedélyhevítő fordulatként hangzik el. Illő hát, ha Anna a hely és a szerző ihletésében Áprily Lajos versének* [Pataki bor] *kezdő sorait idézi: „Nézd azt a kéklő, kúpos hegykaréjt: / itt ősi korban tűz formált talajt. / A városvégre hajló dombokon / a venyigében vulkán lelke hajt." De a vers további soraival Anna arra is utal, hogy az idő asztalánál képzelhetjük magunkat, hisz Áprily versében Balassitól indul, és századokon át tűnik fel a virtusos poharazómámoros kedély.)*

Patakon tervezett Árpád-eposzának VII. fejezetében Csokonai erősen személyes ihletet sejtet, amikor „Árpádnak esztendeig a Bodrogközön való mulatását" készült kidolgozni. Miszerint: „A Bodrogparton egy patak (Sárospatak) mellett a Múzsáknak eleikbe való menetelek és aziránt való kérelmek, hogy engedjék meg őket azután is ott lakni." Csokonai nem maradt, exámenjét se várta be, vágtatott tovább, de a honfoglaló fejedelmet is ide, esztendei mulatásra képzelete. Mert Vitézünket Bacchus iránti hódolata holtáig kísérte. Nincs jele, hogy a pataki könyvtárban őrzött *Neptunus és Bacchus vetélkedése* című darabot

olvasta vagy látta volna diáktársak előadásában. Comeniust követően jó ideig iskolajátékok nem születtek, főként a sok évtizedes exodus okán, de száz esztendő múltán Szatmári Paksi Sámuel urammal 1773-ban a játékkedv megújult. A Varga Imre gondozásában megjelent *Protestáns iskoladrámák* 1773–1792 közötti időből tizenhárom darab szövegét közli zenei betétekkel és jegyzetekkel. Névtelen és ismert szerzők; a *Neptunus és Bacchus* alkotójáról nincs értesülésünk, annyit tudunk, hogy 1792 körül íródott. Bizonyos, hogy Csokonai egyetértett a Bacchus-beli, a Bor és a Víz vetélkedésének szavazatával, amit a Második vénasszony közölt a nézőkkel: „Mihelyt vizet iszom, gyomrom háborodik, / Lábam a Bodroktól ing és tántorodik. / A ki vizet iszik, mind el nyomorodik…" A Chorus pedig összegzően énekli a játék tanulságát: „A vén ember is a bort / jobban szereti…"

A dionysosi antik időkben járunk; a görög istenek alászálltak a Bodrog parti városba, hogy mámoros ünnepen dicsérjék a nedűt. Egy szüret emléke engem is kísért 1951-ből. Még a fejedelemasszony birtokán a királyhegyi szüret: elszabadult, önkívületbe zuhant tekintetek, saraboló kézzel tántorgó alakok rémlátomása sokáig gomolygott képzeletemben. Hazafelé Bajusz bácsi gumikerekes kocsiján, a lócákon összeszorulva üvöltő, hadonászó, önkívületbe esett üvöltöző társaságban anyámhoz bújva, borzongató félelemben vártam, hogy kiszabaduljak az utazás rabságából. Ma már sejdítem: egy haláltáncos szüret mámorában féltem. Azon az őszön a teológusokat már Debrecenbe száműzték, és végóráit élte a református gimnázium is. Zokogásba is fúló, pokol mélyére zuhant diákok és tanárok siratták az Alma Matert és a szabadságot.

(*Előttünk üres pohár, de Anna a mámoros Petőfit is idézi; az* Úti levelé*ből tudjuk (1847. július 9.): várlátását gyorsan bevégezve a Kollégiumba ment „telt poharak- és víg diákokhoz. Magam is hozzá láttam. Szükség volt rá. Felejteni akartam, hogy magyar vagyok." Azt nem írta levelében, amit az ivó, szarukürttel koccintó diákok feljegyeztek a költő vallomásaként: „Kiiszom a poharat, hogy részeg legyek s felejtsem el, hogy szabadságomat két szép szemért feláldoztam."*

Anna: „Ezért is írta levelében Petőfi, hogy marasztalták ugyan Patakon, de indult tovább, mert sietett Szatmár felé, Juliskájához, »aztán meg nem is szeretem látni az állatkínzást«. Téged kínoztak a tanárok?")

Alighanem én kínoztam őket a végső exámennel, vagyis az érettségi kalamajkája megviselt néhányukat. Elsőbben drága Szabó Gyula bácsit, aki apámnak szeretett igazgatója volt, 64-ben helyettesként felügyelte vizsgánkat. A boltozatos nagykapuban öklét rázva várt bennünket, mert szobatársaimmal késve, nyolc után, az Iskolakerten át futottunk, de a tételeket addig nem bonthatták, amíg meg nem érkezünk. Villámkerüléssel loholtunk el Gyula bácsi mellett, mert ütését féltük, remegéses átka pedig híres erejét ígérte. Hallottunk néhány mutatványáról; egyszer haragjában két oldalán megragadta a katedrát, fenyegetőleg felemelte; diákjai már látták, mint vágja közéjük. Máskor a szekrényekkel eltorlaszolt ajtót úgy taszította be, mintha kilincsnyomással lépne a terembe. Gyula bácsi megkegyelmezett, de a gömbtérfogat kérdésében csak nyeldekel-

tem. És nem azért, mert a Várkertben megtanultam motorozni az érettségi szünetben. Bolond Istók-i üresség gel meredtem a táblára. Majd az érettségi bizottság ülése nem akart befejeződni. Mint a bankett éjszakáján egyik jó tanárom fröccsök kedélyében elbeszélte: buktatásomat latolgatták, végül angol ötösöm bánta, hogy kettesre emelték a matematika jegyét.

(Anna: „Tanáraidról eddig szavad se volt, miközben emlékeid farsangos felvonulásában a pataki alakokat már hosszan felidézted!")

Vegyes érzéseimet leplezném? Meglehet, mert készültség, igény, fegyelem dolgában már ernyedt világot éltünk – mondom én, aki az érettségi forgószelét túlélte. Például: az iskolaudvar közepén egy falóger állt, sose voltam benn, azt mondták, budi. Szünetekben az eresztékeken át füst szivárgott ki. A nyílt illegalitás színtere: ott dohányoztak a diákok, bár tiltott volt. Minthogy Gergely igazgató úr fia is szítta, fegyelmit nem kockáztattak. Próbálták volna Tárczy Árpád igazgatósága idején, akit fekete mentében, szakállasan Kossuthnak láttam, amint méltósággal a Kazinczy utcán lépdel; tán fiára gondolt, akinek csak hangját hallhatta, mert a BBC munkatársa volt.

Tudom, kedves Anna, tanáraimat sürgeted hallani, következzék néhány kedves jelenés, jobbára nem tanügyi emlék. Feledhetetlen az őzikelábú, tündökletes orosztanár, Vécseyné Edit néni, aki Domján Edit férfikábító csicsergéseformán kérdezgette debreceni színházi élményeimet. Fájdalom, apám egykori társai közül csak Szabó Károly tanított, az óidők országos iskolai sportmozgalmának nagy személyisége biciklire ült, őt követve futottunk az Iskolakertben. Nem nézett hátra, néhányan a bokrokon át rövidítettük a futamot, de gyanúm, hogy nem akarta észrevenni csibészségünket. Akkor az Iskolakertet még tornakertnek is birtokoltuk; ahol ma a parkos terep áll szabvány Kossuth-szoborral, ott kosár- és különféle ugrópályán ügyeskedtünk. Eltűnt, amint a teniszpálya is az Iskolakert vasútközeli oldalában. Új sportcsarnok épül, ne fájlaljuk hát a múltat, inkább mosollyal idézzük a kalandos pillanatokat. Magyarból ugyan ötöst kaptam, de kedves tanárnőnk, Tapáné alighanem családjának gondjai közepette vékonyan készülgetett, és megtörtént, hogy előre kérte: ne menjek be az órára. És nem csibészségem okán. Noha egyszer füzetolvasást színlelve fejből rögtönöztem dolgozatot, társaim heherészése leleplezett. Tartalom ötös, de nem írtam meg, így egyes is dukált. Jogos ítélet volt. A törékeny Orbán Pista bácsi bámulatos műveltsége, tudása azért is megérintett, mert a Ki Miben Tudós irodalmi vetélkedőt ő vezette, amelynek sikerével, majd a járási és a megyei döntő nyerteseként a fővárosig jutottam. Pataki évemet az önkéntesség és a játék légköre lengte át, ez még a régi szellem éltetése volt. Iskolaszínjátékos krónikánkat a Bacchusnál elhagytuk, most egy történeti pillanattal folytassuk: a zseniális ifjú Horváth István színházi életet teremtett a harmincas évek végén. Diáktársaival az Angol Internátus ebédlőjében *Az ember tragédiáját* rendezte 1939-ben, melynek látására Németh Antal, a Nemzeti igazgatója Patakra utazott. Előtte a *Macbeth*et, 1940-ben a *III. Richárd*ot játszották angolul. Az Iskolakertben beszéltük, kedves Anna, hogy Patak más kiválósága is szobrot

érdemelne. Például a *Kegyenc*et író, majd Kossuth párizsi diplomatája, Teleki László és Izsó Miklós, a *Búsuló juhász* alkotója is Patak fia. Amint nagy játszótársad a *Lyukasóra*ban, a zseniális műfordító, Mészöly Dezső is. Bár egyetlen pataki monográfia nem említi a nevét, ifjú Horváth István is szobrot érdemel. Különösen, ha Patak a kábítószer-túladagolásban elhunyt Jimi Hendrixet szoborral rangosította 1997-ben, bár mára eltűnt. Ifj. Horváth István Szegeden Szentgyörgyi Albert egyetemén *Hamlet*et rendezett 1941 tavaszán, majd a második zsidótörvény feletti megrendülésében, szerelmével ősszel öngyilkos lett. Újkori Romeo és Júlia történet, és magyar sorstragédia. Ifj. Horváth István nem halt meg mindenestől: Sík Sándor bevezetőjével *Örök színház* című könyve (1942), európai műveltséggel, történeti alapozottsággal írott tanulmányai, elemzései, mirákulum-fordítása, rendezőpéldánya igazolja: Sárospatakon a magyar színház korszakos szelleme készülődött. Később, Aczél Györgyék rémjárását követően befejeződött az iskolai színjátszás is: az angol nyelvű *Julius Ceasar*t még Pesten, a Madách Színházban is előadták 1948-ban. Ám a következő tanévre tervezett *Szentivánéji álom* már nem kerülhetett közönség elé.

Kollégium játék: 1963 őszén a régiek szerény követőjeként színházat játszottunk. Felügyelő tanárunk, Szakolczay Lajos vezetésével hoppmesterkedtem; kollégista társainkkal az egykori ipartestület olajos padlójú termében bemutattuk Siegfried Lenz *Bűntelenek* című darabját. Amit a fordító, Fáy Árpád az *ÉS*-ben méltatott – a Főiskolán másodikos színvonal. Semmi meghatottság; szarkasztikus kedélyű direktorunk, Ruszkay Bandi bácsi gyakran mondta: azért ÉS, mert se élet, se irodalom. Azóta jobban értem. Említettem; az önkéntesség légköre átlengte a pataki skólát. Ahonnan 64 tavaszán *Hogyan beszél a mai magyar ifjúság?* címmel több mint négyszáz, mondatba épített jegyzéket küldtem a *Magyar Nyelvőr* pályázatára. Nyilvánosan, pódiumon abból egy mondatot is aligha olvasnál fel kedves Anna, káromkodások, szutyokszavak gyűjteménye! Zemplén a legszebben beszélő tája Magyarországnak, mondta tudományos kutatásuk nyomán Lőrincze Lajos. Alpári enciklopédiámat Szenczi Molnár és Károli Gáspár földjéről jött diáktársaim körében gyűjtöttem. Egy Radnóti-kötettel dicséretben részesítettek, az őszi díjátadást Kodály Zoltán avatta ünneppé. A *Jelenkor* pedig egy köteg könyvutalvány-ajándékkal méltányolta dolgozatomat, melyben kérdésükre megírtam véleményemet a folyóiratról. Könyvek, folyóiratok halmait olvastam, de különösebb tekintélyt csak akkor szereztem társaim körében, amikor az *Új Írás*ban megjelent Weöres *Antik eclogá*ját közügygyé avattam. Ne feledjem még a színpadot; Shakespeare születésének 400. évfordulójára vers- és darabrészletekből szerkesztettünk műsort 64 tavaszán. Összekötő szöveget is írtam és mondtam; debreceni oroszlános felsülésemet Patakon a díszteremben remegő szereplésem csak megerősítette: alkalmatlan! El a színpadtól, el a szerepléstől! Shakespeare: *Szentivánéji álom?!* – Pécsi Sándorra is emlékezzünk; Gyalut alakította, de játszott Herczeg *Fekete lovas*ában is. Okkal áll szobra az Iskolakertben (Marton László alkotása). A Színiakadémiát elvégezve Pécsi bájos emberségében és tehetségében nagy színésze lett a hazá-

nak. Első nyilvános fellépése: 1944 telén a Nemzetiben, *A kaméliás hölgy*ben, Jávor Pál és Bajor Gizi avatta a szent deszkák szolgálatosává. Jávor pedig nagy betegen, halála előtt az ipartestületi hodályban haknizott Patakon, 58 őszén. Ott, ahonnan egy feledhetetlen színielőadás is kísért. Fenyvesi András tanár úr az iskola diákjaival Kárpáthy Gyula *Zrínyi* című darabját adta elő. Először 1954 novemberében a Vígszínház játszotta a művet, de a forradalom után a magyar történelmi dráma jó évtizedig színpadra nem kerülhetett – kivéve Kós Károly megcsonkított *Budai Nagy Antal* című darabját. Históriás magyar prózai művet addig színpadon még nem láttam. Sipos István tanár úr vezetésével a diákok fából ácsoltan felépítették az Újzrínyivárat. Változatos helyszínek a darabban, egy díszlet az előadásban: ámulatos színház! És a vég, azt nem tudtam feledni: ahogy Zrínyi Ilona szerepében Szilágyi Inka harci-fenyegető sistergéssel zárta monológját és az előadást: „Ne bántsd a magyart!" Ott, a pataki olajpadlós teremben eszméltem a színpad, a színház hatalmára. Amely nemcsak varázslat, hanem ébresztő és éltető hatalommal őrködik is közösségi voltunk felett. Zsarnoki időben különösképpen; mert ha másként nem lehet kimondani, a színház a szabadság igéjét akkor is hirdetheti. Illyés képével szólva: a színház parlamentté magasodhat. Álomi pódium és a hétköznapok keserve. A színház betöltheti a nézőtér képviseletét is. És ha az igazság gondolata megfogan a szívekben és elmékben, a közönség közösséggé nemesedik. Mert: „az igazság szabadokká teszi titeket" (János 8:12).

KOSSUTH UTCA 25.

(Anna: „A bejáratnál márványtábla tudatja: egykor itt lakott Kővy Sándor, a jogtudományok professzora. Ez a Kövy volt az, aki országháborítónak jövendölte hallgatóját, Kossuth Lajost?")

Igen, jogi stúdiumként diákokkal szervezett parlamentje már szóba került; Kossuth is edződött ebben, az 1819/20-as tanévben tanult Patakon. Egyébként Kossuth diáktársa volt Horthy Miklós nagyapja is. Noha Kővy akkor már nem lakott itt, de Kossuth naponta eljárt a ház előtt, mert a róla elnevezett utca 43-as számú házban élte diákságát. Valószínű, hogy Csokonai járt a házban, mert 1796/97-ben Kővy tanította. Netán a ház alatti tágas pincében borozgatott is professzorával, mielőtt a vizsgákat megelőzve már távozásának dokumentumát kérte tanárától. A ház már századok óta tanári lakásként szolgált, így költöztünk be 1948-ban, s éltünk itt 1951 decemberéig. Villany volt, de a vizet az udvari kútról hoztuk, pottyantós volt a budi… Nagy vaspántos ajtó, titokzatos pince, akkor a bokros, elvadult növényzet fölött láttuk a szőke Bodrog napi közérzetét. Itt lakott családjával Román János, a kiváló könyvtáros is, s még valaki család az épület végében. Most rendezvényház, mely az egykori alakzat L-es rajzolatát őrzi.

(Anna: „Édeni évekre emlékszel?")

Szinte mindent kitörölt az 1950-es esztendő. Egy nyári napon betoppant a tizenhárom éves kisdiák, nagynéném öccse, Koncsol Laci: búcsúzni jött, mert nem tér vissza. Befejezi a határon át való a szökdösést. Gyermeki képzeletem

fel nem érhette; Laci magyarul beszél, Patakon tanul, ugyan miért van határ, miért kell szöknie? Majd Dobos László *Földönfutók* című regényéből világosodott meg a felvidéki magyar diákok sorsa. Lacival pedig negyedszázad múltán ölelhettük meg egymást; éppen Patakon, Balázs fiam születésének örömnapjaiban. Mosolyos Lacival a szelíd szeretet és türelem sugárzásának fényében akkor már a Kárpát-medence magyarságának gondjai fölött ürítettük a pataki furmintot. A jelzett 50-es évben véglegesült: született fülsebesülésem plasztikai javítását Érczi professzor tovább nem vállalja a pesti gyermekklinikán. Négyszer műtött, még négy alkalmat tervezett, de a kórház vezetését egy Petrovszkij nevű szovjet orvos vette át. Mint a professzor anyámnak mondta: elvették megbízatását, a szovjet különféle sérült gyermeken kísérletezni kezdett, néhányan már meghaltak. Így jobb, ha életben maradok – a javítási igyekezet felfüggesztve! – immár örökre. Olykor megalázottan és gyötrelmeket élve, maradtam történelem-viselősen. Anyám, sebesülésem okát valami kocsibalesettel magyarázta, nem sokkal halála előtt mondta el: egy injekció génsebesítő hatására gyanakszik, amit gyógyítására kapott. Küzdelmes, hosszú idő volt, amíg a testinél súlyosabb leki sebesültséget a szeretet érzésével meggyógyíthattam. A menekülés más mozzanata gyakrabban szóba került: nyolc hónapos terhesen, hazatérőben, a győri állomáson a marhavagonból kiszállt dolgát végezni, és egy szovjet katona ráfogta a fegyvert, s éppen lőni akart, fölöttese látva terhes anyámat, rárivallt, hát ketten is így maradtunk életben. Így ma is megbékélt derűvel viselhetem a tűnt századot. Okkal feltételezheted, kedves Anna, a szovjetekről és rendszeréről soha jó szó nem került. Gyermekségem hajnaláról beszélek, röpke családi életünkről. És az 50-es év csak ezután feketült el igazán. Szeptemberben az átelleni házban Koncz professzor otthonában a leánykákkal játszottunk, amikor Katika kimutat: ott viszik édesapádat! Az ablakon kinéztem: fekete gyászkocsit húztak a lovak. Perforált vakbél. Ha van sztreptomicin, apám talán életben marad. Az amerikai egyházi adományokat, gyógyszereket Pesten a zsinati központban tárolták, és a bennfentes atyafiak jobbára maguk között osztogatták. Sztreptomicin Patakra nem jutott. Anyám Jánosi Ferencet emlegette, mint a Zsinat mindenhatóját…(?!) Apámat vitték a Kollégium udvarára, ott ravatalozták fel, a búcsúbeszédeket követően utazott tovább a református temetőbe. Ahol majd csak egy esztendő múltán a sírkő avatásán voltam jelen. Anyám lorcai gyászát holtáig szívében és kedélyében is viselte. Halászi özvegy nagyanyóm másnapra megőszült.

Fel se érhettem ésszel, hogy előző nap még apám előtt álltam. Feküdt az ágyban, magához hívott, megsimogatta a fejemet, és hosszan nézett. Búcsúzott. Ahogyan tanártársaitól is, Végső szava hozzájuk: „Ne hagyjátok az Iskolát!" És kérte, hogy kedves zsoltárát együtt énekeljék: „Az Úr énnékem őriző pásztorom, / Azért semmiben meg nem fogyatkozom" (23. zsoltár). Bár soha nem beszélt róla, úgy érzékeltem, huszonkilenc évesen özveggyé lett anyám nem békélt meg az Úrral, hogy hat évi házasság után elvesztette harmincnégy éves férjét. Olykor vigasztaltam; talán jól rendelte a Fennvaló, mert apám nem érte meg és nem

szenvedte drága Alma Materének elveszejtését. Egy további kérdéssel majd anyámat végső készülődésében mertem kérdezni: tudván apám szigorú, puritán gondolkodását, vajon engedte volna, hogy a színházi világ körül tévelygejem? Anyám fejét billentette a párnán, s csak annyit mondott: „Nem, biztos nem…" – és kérdeztem: „Így hát az én életemet apám halála válthatta színházzá?" Anyám bólintott, és röpke közös időnkben erről több szót már nem váltottunk.

(*Anna: „Apátlanságodban a félelem érzése mikor érintett meg először?")*

Napra pontosan tudom: édesapám hiánya és a félelem gomolyos eszmélése 1950. december 6-án, Mikulás estéjén szakad rám, és valóságos hisztérikus jajgatásban tajtékosodott. Két krampuszával megjelent a bárányбőrös, süvegesputtonyos öreg: sose látott mirákulum! Előbb álltam dermedten, s hallgattam, vétkeimet sorolta; mit nem ettem meg, mikor nem imádkoztam étkezés előtt, és hasonló jámbor feddések, miközben az ördögök virgáccsal javulásra fenyegettek. És egyszercsak kitört belőlem az önmentő zokogás: de nekem nincs édesapám! Nem menekülhettem a fojtó vádbeszédből, nagyapa ugyan térdére vett, de a színjáték nem maradt abba. Ám a hüppögő omlottságban valami éles figyelem csapott belém: „De hiszen ez Dezső!" – rikkantottam, s immár a Mikulás színjátékosi mivoltában lelepleződött. Valóban, Dezső volt, apám egykori kedves diákja. Akit inkább az én apa- sirató jajdulásom rendített meg, kevésbé, hogy szerepe kudarcossá lett. Anyámék Mikulás-váró minisztériuma így dermedt tanácstalanságba fordult, Dezső ugyan jelmezét nem vette le, sietősen átadott valami édességet, és két pokoli poroszlójával távozott. A további Mikulás-járások ugyan elmaradtak, de a félelemnek ez az első dermesztő-ébresztő emléke azóta fel-felrémlik bennem.

(Anna: „Így hát emlékeidben ez a pataki otthon a temetőbe süppedt?")

Semmiképp. Különös történettel folytatódik. Miután anyámmal szüleihez, Debrecenbe költöztünk, a lakás apám kedves tanártársának, dr. Bertha Zoltán és családjának az otthona lett. Zoltán bátyám, tudósként, tanárként, festőművészként és emberként a pataki megmaradás szolgálatosa volt a legnehezebb időkben is. Idézted: „De megmaradt Sárospatak." Vas István versének mély tanulsága Zoltán bátyám és családjának sorsában is igazolódik. A mélyben a szellem akkor is munkál, amikor szörnyidő telepszik a világra. Nyaranta a halászi nagymamához és Patakra vissza-visszajártam, és a sors különös játéka folytán ebbe a házba is. A gyászos időt derűsebb emlékek váltották fel, mert Csilla fénykörében emlékezetes órákat töltöttem a Bertha családnál. Esténként illő időben elbúcsúztam, de Zoltán bátyámtól éjszakai olvasmánynak kölcsön kértem Németh László *Kisebbségben* című kötetét. Apám könyvtárából már ismertem a *Készülődés*t és *A minőség forradalmá*t, de a harmadik hiányzott. Amelyben hökkenetes, felrázó fejezetben a magyar színház helyzetéről, szellemi, művészi kondíciójáról beszél. A magyar dráma sorsa, egy új író nemzedék indulása, a Nemzeti Színház ügye addig nem ismert nézőpontok szerint jelen idejű ér-

vénnyel szikráztak fel Németh szemléiben. Még Apámtól örökölt, az Atheneum Ady összesét olvastam a pataki éjszakákban; és akkor találtam rá „bús-szilaj", Isten-kereső küzdelmére. Mert újra és újra belém szakadt Isten voltának kérdése. Lefokozó gondolat, hogy Isten Adynak „élményköre" volt, ahogy professzorunk elemezte az egyetemen. A folytonos keresés-rátalálás-hiány-hozzáhajlás lüktetésében emberi lét misztériumának nagy drámáját jelentette. A református lelkész fia, a pataki diák, Király István monumentális Ady monográfiája épp ebben a létkérdésben roggyan meg. A marxista tudós, talán szívósan múltjától menekülve szellem- és lélekrokkantan meredt az égre… Ady verseivel terhelten apám sírja pedig újra és újra pataki éjszakáimat nyomasztotta; élet és halál; emberi és magyar hivatásunk ugyan mivégre végezhető becsülettel oly szorítások közepette, amelyben élni kényszerülünk?

Félszázad múltán szívmelengető elmondani, hogy a Bertha-ház gyermekei is a megmaradás jegyében élnek és dolgoznak. Csilla tudósi komolysággal az ír és a magyar irodalom angol nyelvű szolgálatában hatalmas, tudósmélységű munkát végez. Öccse, Zoltán, aki bájos kislegényként szívósan gombfoci viadalra hívott, miközben Csillának óhajtottam szépeket mondani, ma tagtársam a Magyar Művészeti Akadémián; könyveinek sora, életműve bámulatos tágassággal láttatja irodalmunkat s vele szétkaszabolt XX. századunkat is.

(Folytatjuk)

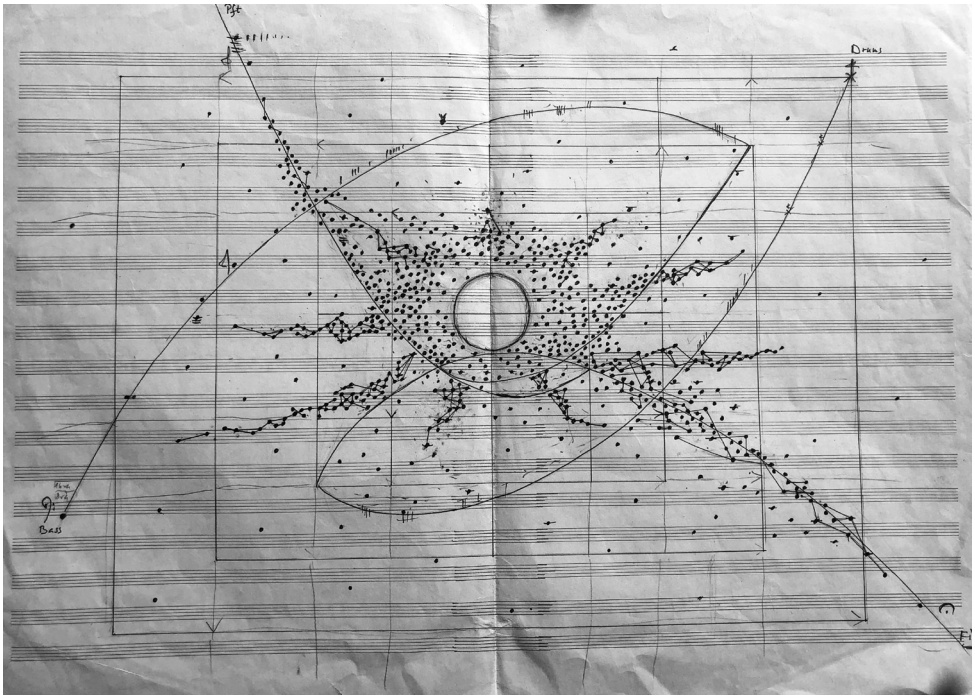

Világpor – Szabados György szabad zenei képpartitúrája